

Hernhūtiešu Brāļu draudžu ietekme Igaunijā un Latvijā

Referāts 5. starptautiskajā konferencē MORAVIAN 2009. gada 16. – 18. oktobrī Suchdol nad Odrou

Pauls Neustupnijs, Berlīne

Teritoriju, kas tagad ir daļa Igaunijas un Latvijas, ilgu laiku sauca par Vidzemi un tāpēc runājam par „Hernhūtiešu Brāļu draudžu darbu Vidzemē”. Kāda bija šī reģiona politiskā un sociālā situācija 1729. gadā, kad morāvietis Kristians Dāvids pirmo reizi apciemoja Vidzemi?

13. gadsimta sākumā šo zemju pamatiedzīvotājus, igauņus un latviešus, sev pakļāva Vācu Bruņinieku ordenis. Livonijas teritoriju tomēr nepārpludināja ar vācu zemniekiem un amatniekiem. Izveidojās tikai skaitliski maza, bet ietekmīga zemākās bruņniecības kārta, kurai piederēja iekarotā zeme un kura valdīja pār vietējiem zemniekiem kā saviem dzimtcilvēkiem.

Kristietību Livonijā atveda vācu bruņinieki. Latvieši un igauņi atteicās – vismaz formāli – no pagānu ticības, taču slepus turpināja upurēt pakalnos un mežos saviem dabas dieviem, kā arī nodarbojās ar burvestībām (2). Arī Lutera reformācija neko daudz neizmainīja, kad tā ap 1521. gadu sasniedza Baltiju. Politiski šīs Vācu Bruņinieku ordeņa valstis atradās pārejas posmā uz firstu īpašumiem ar pasaulīgu valdību, kura gāja no rokas rokā. Līdz 18. gadsimta sākumam Vidzemē saimniekoja zviedri, valsts pārvaldi un baznīcu veidojot pēc saviem ieskatiem. Vācu muižniecība, kurai bija pakļauti vietējie dzimtcilvēki, atbalstīja ev.-luterisko baznīcu, kas bija galvenā denominācija valstī. Tā iecēla mācītājus, kuri vienmēr bija vācieši. Bieži mācītāju īpašumā bija arī zeme vienas sētas lielumā. Mācītāji, tāpat, piederēja – no padoto viedokļa – valdošajai šķirai, kurai zemnieki ne tikai maksāja desmito tiesu, bet arī kuras zemi viņiem bija jāapstrādā. (1)

1700. gadā starp Zviedriju un Krieviju izcēlās Ziemeļu karš. Tas bija ilgs un postošs, līdzīgi kā trīsdesmitgadu karš Eiropas centrālajā daļā, un to pavadīja arī mēra epidēmija. 1710. gadā padevās Tallina, 1721. gadā karš beidzās ar t.s. Nīstades miera līgumu. Cars Pēteris Lielais bija karu uzvarējis, un Igaunija un Vidzeme kļuva nākamās turpat 200 gadus par Krievijas provincēm. Krievi paši tomēr šais zemēs uz dzīvi neapmetās. Vācu muižniecība joprojām varēja paturēt savu varu un identitāti.

Zeme bija izpostīta, muižas nodedzinātas un muižniecība kļuvusi nabadzīga, baznīcas bija drupās. Igauņiem sākās grūti laiki. Morāle un ētika praktiski neeksistēja. Klaušas nepārtraukti paaugstināja. Vācu muižniecība un luteriskā garīdzniecība sāka pielietot miesas sodus, vietā un nevietā. Zemniekiem faktiski nebija nekādu tiesību. Muižnieki, kā jau no militārām aprindām nākuši, pieprasīja no saviem dzimtcilvēkiem bezierunu paklausību. Nav brīnums, ka vietējie iedzīvotāji sāka atgriezties pie pagānu ticības, kas joprojām vēl nebija izzudusi. Formāli viņi gan izpildīja visus baznīcas rituālus kā pieklājas, taču viņu sirdis bija tālu no bibliskās ticības. Luteriskā baznīca nezināja, ko ar šo situāciju iesākt. Aiza starp valdošo vācu šķiru un padotajiem igauņiem un latviešiem tikai padziļinājās. (2)

Starp vācu baroniem un mācītājiem tomēr bija arī tādi, kuri kā kristieši jutās atbildīgi Dieva priekšā un vēlējās ko mainīt. Starp viņiem bija, piem., ģenerālis fon Kampenhauzens, grāfiene fon Hallerte un citi. 18. gadsimta sākumā Baltijā no Vācijas ieradās mācītāji, kuri bija ietekmēti

no Halles piētisma (Vidzemē teoloģiju nevarēja studēt). Tādējādi piētisms ieguva atbalstu arī muižniecības aprindās. Līdz ar piētisma idejām radās arī interese par vietējo zemnieku sociālo un izglītības situāciju, sāka veidot pirmās skolas un valodnieciski piegludināt pirmos Bībeles tulkojumus (Jaunā Derība igauņu valodā bija izdota 1676. gadā, latviski 1689. gadā).

Piētiski ieinteresētā muižniecība jau labu laiku centās rast kontaktu ar jaundibināto Brāļu draudzi Hernhūtē un grāfu Cincendorfu. 1726.-27. gadā ģenerālis fon Hallerts apmainījās vēstulēm ar grāfu Cincendorfu, kurās lūdza viņu sūtīt skolotājus uz semināru, ko ģenerālis grasījās dibināt savā īpašumā Valmierā (1). Brāļu draudze un grāfs Cincendorfs tātad bija laipni gaidīti Vidzemē un Igaunijā. 1729. gadā kā pirmie uz Baltiju devās Kristians Dāvids un Timotejs Fīdleris, ar ko iesākās skaitliski vislielākā Brāļu draudžu diaspora visā pasaulē (3). Viņi apmeklēja Rīgu, Valmierā satikās ar ģenerāļa fon Hallerta atraitni, kura turpināja sava vīra darbu, tad devās tālāk uz Tallinu. Viņiem izdevās iegūt arī labu kontaktu ar vietējiem zemniekiem, no kuriem uzzināja par viņu smago stāvokli. Kristians Dāvids iemācījās latviski. 1730. gada vidū viņi ieradās uz īsu laiku atkal. 1735. gadā uz Baltiju devās bīskaps Dāvids Ničmans un beidzot 1736. gadā arī grāfs Cincendorfs.

Cincendorfa trīs mēnešu garais ceļojums 1736. gadā – caur Berlīni un Kēnigsbergu – bija viens no visveiksmīgākajiem viņa mūžā (3). To raksturo arī kā „uzvaras gājieni” (1). Viņš apmeklēja Rīgu, Valmieru, Tallinu un atpakaļceļā atkal Rīgu. Viņš noturēja vairākus sprediķus pārpildītās baznīcās. Viņa personu un vēsti, ko viņš nesa, sajūsmināti uzņēma ne tikai aristokrātija, bet arī garīdzniecība un vienkāršie pilsoņi. Tas pavēra ceļu tālākai Brāļu draudžu darbībai nākamajos gadu desmitos. Cincendorfs, fon Hallerta atraitnes ierosināts, izstrādāja t.s. ‘Vidzemes plānu’, kurā Hernhūtes Brāļu draudze piedāvā sūtīt savus brāļus kā palīgus pārgurušajiem mācītājiem, ja viņi to vēlēšies. Viņu pienākumos būtu galvenokārt Bībeles stundas, praktiski darbi un mazo grupu veidošana draudzes locekļu apmācīšanai par aktīviem līdzstrādniekiem. Mācītāja vieta un nozīme netiktu nekādā veidā skarta. Tā ir klasiskā diasporas darba metode. Dvēseļu kopšanā bija plānots pamazām ievadīt vietējos ticīgos, kuri tad aizvietotu vācu brāļus.

1738. gadā beidzot nodibināja Tautas skolotāju semināru fon Hallerta atraitnes īpašumā, kuru vadīt tika atsūtīts maģistrs Buntbārts no Jēnas (1). Tajā pašā gadā šajā muižā ieradās arī morāvietis Kristians Dāvids, kura sprediķi, kopdarbā ar citiem brāļiem, kuri sekojošo divu gadu laikā ieradās skaitā ap 50, izsauca atmodu, kas strauji izplatījās visā Vidzemē. Brāļi strādāja vienkāršās tautas vidū kā ārsti, skolotāji un amatnieki un savā brīvajā laikā rūpējās par atmodināto igauņu un latviešu garīgo izaugsmi. Viņi dalījās ar apspiestajiem zemniekiem viņu pieticīgajā ikdienā, tā pamazām iegūstot uzticību un salaužot naida smagumu, ko igauņi un latvieši sevī nesa pret visu vācisko. Sākumā gan brāļus kā vāciešus izsmēja un nievāja, bet viņi ieklausījās vietējo iedzīvotāju domāšanā un dzīvesveidā, viņu ticībā pagāniskajiem dieviem un sniedza viņiem jaunu perspektīvu, sludinot evaņģēliju par Jēzus nopelni (2).

Lielas pārmaiņas atnesa t. s. „ceturtdaļstundas sarunas”, grēksūdzes iespēja, ko Brāļu draudzes pārstāvji piedāvāja zemniekiem, lai viņi varētu tikt atbrīvoti no savām dēmoniskajām saistībām, kurās bija nonākuši, piekopjot pagāniskos rituālus. Pēc šādām sarunām dzimtcilvēki dažkārt gāja pie saviem saimniekiem un atdeva viņiem nozagtās lietas. Latvieši un igauņi paši novāca savu pagānisko kultu vietas. Piemēram, Urbu draudzes rajonā 1736. gadā zemnieki nolēma iznīcināt divdesmit četras slepenas upurvietas (2).

Brāļi iekaroja vietējo iedzīvotāju sirdis, jo sludināja evaņģēliju viņiem saprotamā veidā, dziesmās un sprediķos lietojot zemnieku dzimto valodu, bet pāri visam tāpēc, ka bija draudzīgi un sirsnīgi, ko igauņi un latvieši nekad pirms tam no vāciešiem nebija pieredzējuši. Jau 1739. gada beigās dievkalpojumos regulāri sapulcējās ap 5000 cilvēku, un 1742. gada beigās tiek minēti skaitļi 14 - 15 tūkstoši (1).

Atmoda bija sākusies, vispirms pie latviešiem, tad pie igauņiem. Īpaši dziļi šī atmoda bija jūtama igauņu apdzīvotajā Sāremā. Zemniekiem te tiešām bija vissmagākie apstākļi. Muižniecība, kas savā starpā bija saradojusies un ieņēma visus sabiedriskos amatus, rīkojās ar dzimtļaudīm neierobežoti patvaļīgi. (2)

Atmoda sasniedza visus salas iedzīvotājus, ieskaitot vācu aristokrātiju. Neviena draudze, neviens ciemats nepalika malā. Krogi panīka, izbeidzās plēgurošana kristībās, kāzās un bērēs. Jauna darba morāle uzlaboja attiecības starp muižniekiem un zemniekiem. Sapulces apmeklēja tik daudz cilvēku, ka telpās vairs visiem nebija vietas, un dievkalpojumus nācās noturēt zem klajas debess. (2)

Pēc šīs vētrainās uvertīras brāļi pievērsās struktūru veidošanai. Atsevišķu draudžu vadību uzņēmās t.s. „nacionālie strādnieki”, tātad vietējie. Sākās nesaskaņas ar luterisko baznīcu. 1743. gadā cariene Elizabete Petrovna aizliedza Brāļu draudžu darbību Krievijas impērijā. Taču Brāļu draudze pastāvēja tālāk, tikai pārejot, tā sakot, pagrīdē. Sekoja vajāšanas. Daļēju atvieglojumu atnesa caru nomaiņa, taču īstu uzplaukumu kustība pieredzēja 1801. gadā, kad par caru kļuva Aleksandrs I, kurš bija atvērts Eiropas kristietībai un Brāļu drauzes pat sāka aktīvi atbalstīt. To darbība Igaunijā un Vidzemē auga līdz 19. gadsimta vidum, tā paliekot savā plaukumā vairāk kā 100 gadu. (1)

Hernhūtiešu Brāļu draudzes būvēja koka lūgšanu namus muižu īpašumos. Guntrams Filips (Philipp) savācis no avotiem ziņas par lūgšanu namiem Igaunijā un Vidzemē: no 1738. līdz 1840. gadam uzcelti 253 nami (4a), bet 1854. gadā bijuši jau 276 lūgšanu nami (4b). Ziņojumā Ģenerālsinodei 1857. gadā tiek minētas 83 272 „ticīgo dvēseles”. Salīdzinājumam: Anglijas un ASV Brāļu draudzēs bija tikai 11 998 pieaugušie locekļi (4b). Filips izrēķinājis, ka Igaunijā Brāļu draudžu sapulces apmeklēja 9,6% no visiem iedzīvotājiem, Sāremā pat 15,5% (4c).

Hernhūtiešu Brāļu draudzei bija spēcīga ietekme uz šo zemju sociālo un saimniecisko dzīvi. Personīgi piedzīvotā ticība Dievam deva igauņiem un latviešiem jaunu savas cilvēka vērtības apziņu un briedumu. Audzināšana, izglītība un sociālo šķiru barjeru pārvarēšana atnesa līdz tam vēl nekad nepieredzētu garīgu un sabiedrisku brīvību. Vietējie brāļi ieraudzīja un attīstīja savas dotības, augot līdz ar saviem jaunajiem uzdevumiem. Trulu vienaldzību, alkoholismu u. tml. nomainīja disciplinēts un askētisks dzīvesveids, sev līdzīgi atnesot saimniecisku uzplaukumu un labklājību. (4d)

Arī Baltijas aristokrātija, Brāļu draudžu ideju ietekmēta, sāka arvien vairāk interesēties par igauņu un latviešu dzīvesveidu, pārstāja uzspiest savas pārvāciskošanas tendences un pat atbalstīja vietējo tautu nacionālo atmodu. Daži veltīja savu dzīvi un darbu lielā mīlestībā igauņiem un latviešiem. Piemēram, Karls fon Bruinings (1782. – 1848.), kurš nenogurstoši veicināja skolas izglītību zemniekiem, vēlējās tikt apbedīts igauņu kapsētā, kopā ar tautu,

„kurai viņa sirds pukstēja visu mūžu”. Viņu pēdējā gaitā pavadīja daudz igauņu no Brāļu draudzēm (4e).

Literatūra:

(1) Kuták, Tomáš: Jednota bratrská v Pobaltí. (Brāļu draudžu unitāte Baltijā.)

Vydal Bratrský listář, Společnost pro uchování a rozvíjení dějinného odkazu Jednoty bratrské, jako Přílohu 1-1997.

Šis astoņu lappušu garais darbs dod pārskatu par Hernhūtes Brāļu draudžu vēsturi Baltijā, un tas bija vienīgais man pieejamais avots par šo tēmu čehu valodā.

(2) Beyreuther, Erich: Die große Zinzendorf-Trilogie. Band 3, Zinzendorf und die Christenheit.

Verlag Francke, Marburg an der Lahn, 1988. (ISBN 3-88224-600-6). 128 -137. lpp.

Visapjomīgākais darbs par Cincendorfu vācu valodā (apm. 850 lpp.).

(3) Weinlick. John R.: Hrabě Zinzendorf. (No amerikāņu oriģināla *Count Zinzendorf*.)

Vydal STEFANOS, Jindřichův Hradec 2000. 87. un 128. lpp.

Aizraujoša un pārskatāma Cindendorfa biogrāfija, ko uzrakstījis vāciešu dēls, Morāviešu baznīcas mācītājs un profesors Morāviešu Teoloģiskajā seminārā Betlēmē, Pensilvānijā.

(4) Philipp, Guntram: Die Wirksamkeit der Herrnhuter Brüdergemeine unter den Esten und Letten zur Zeit der Bauernbefreiung.

Böhlau Verlag Köln, Wien 1974. (ISBN 3-41292-672-8).

Šī kā grāmata izdotā G. Filipa disertācija (480 lpp.) ir līdz šim visizsmeļošākais pētījums vācu valodā par Brāļu draudzēm Baltijā.

(4a) Philipp, 410. - 411. lpp.

(4b) Philipp, 220. lpp.

(4c) Philipp, 221. lpp.

(4d) Philipp, 361. - 362. lpp.

(4e) Philipp, 286. un 361. lpp.

No vācu valodas tulkojusi Sarma Gintere.

Publicēts www.go-east-mission.de / „Estlandmission” 2010. gada martā.

Citās valodās:

čehiski [šeit](#)

vāciski [šeit](#)

angliski [šeit](#)

igauņiski [šeit](#)